

Наталія БУЛАНОВА

Церковно-релігійне життя римо-католиків на Півдні України у другій половині XIX ст. – початку XX ст.: взаємини з владою та міжконфесійні зв'язки

Висвітлено особливості впливу державної політики Російської імперії на функціонування римо-католицьких громад Півдня України у переважно православному оточенні.

Ключові слова: Південь України, Римо-католицька церква, церковно-релігійне життя, духовенство, церковна політика, міжконфесійні зв'язки, православне населення.

Сучасна гуманітаристика відзначається посиленням інтересу до проблемних питань минулого християнських конфесій. Це викликано як релігійним ренесансом, що відбувається у незалежній Україні сьогодні, так і необхідністю узагальнення набутого історичного досвіду. В цьому відношенні церковно-релігійне життя католиків латинського обряду залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі, особливо такі його аспекти, як міжконфесійні зв'язки та взаємини з державною владою. Дослідження стосунків римо-католицького духовенства з російським самодержавством і місцевим православним населенням насамперед на регіональному рівні є перспективним напрямом, оскільки дозволяє визначити їх локальну специфіку, необхідну для гармонійного розвитку стосунків між державою та конфесіями на сучасному етапі.

Особливо актуалізує тему дослідження та обставина, що тривалий час, аж до сьогодні, римо-католики сприймалися виключно як чужерідний компонент українського релігійного життя, своєрідний польський анклав в Україні. Переосмислення місця, ролі та статусу Римо-католицької церкви в етнонаціональних та державотворчих процесах має забезпечити її рівноправну участь у релігійному та духовному розвитку українського народу.

Означені проблеми до цього часу ще не знайшли достатнього відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Попередні дослідники Г. Надтока, В. Осадчий, О. Ліценбергер, С. Плохій¹ та

інші в своїх працях висвітлили окремі сюжети з історії Римо-католицької церкви, залишаючи поза увагою специфіку церковно-релігійного життя римо-католиків Південної України. Враховуючи певну прогалину, яка виникла у наукових дослідженнях, автор поставив за мету висвітлити особливості впливу державної політики Російської імперії на функціонування римо-католицьких громад Півдня України у переважно православному оточенні.

Період другої половини XIX– початку XX ст. в історії Римо-католицької церкви на Півдні України характеризувався зростанням соціальної бази конфесії. Потужний розвиток промисловості та ринкових відносин супроводжувався ввезенням робочої сили. У загальній масі мігрантів питома вага іноземців, в тому числі і католиків, була досить значною. В цей час відбувалося динамічне зростання римо-католицького населення насамперед у великих індустріальних містах. Так, у Катеринославській губернії у 1864 р. римо-католики в містах становили 0,5% населення, у повітах та Маріупольському окрузі – 0,7% (за переважної кількості православного населення – 84,3% та 94,9% відповідно². У Таврійській губернії у 1858 р. римо-католики в містах склали 2,42% населення, у повітах – 0,97% за переважаючої кількості православних – 55,59% та 46,71% відповідно³. У 1861 р. у містах Херсонської губернії мешкало 0,9% римо-католиків, у повітах – 2,9% за загальної кількості православних – 77,2% та 91,7%⁴.

Матеріали Перепису 1897 р. засвідчують збільшення кількості римо-католиків у містах Південної України: у Катеринославській губернії – 3,9%, у Таврійській – 6,21%, у Херсонській – 8,21%⁵. Переважна більшість римо-католицьких громад, які діяли в колоніях, відзначалася одноманітним національним складом, для міських парафій була характерна етнічна строкатість. Осередки римо-католицизму в Південній Україні були зосереджені в усіх великих містах – Одесі, Херсоні, Катеринославі, Миколаєві та інших. Зростання кількості римо-католиків відбулося за рахунок німців, поляків, італійців, французів та інших переселенців, мігрантів із західних регіонів Російської імперії та з-за кордону.

Римо-католицькі громади Південної України підпорядковувалися Тираспольській єпархії, заснованій у середині XIX ст. Церковно-релігійне життя римо-католиків регламентувалося «Статутом духовних справ іноземних сповідань», прийнятим у Російській імперії у 1858 р. Загальні справи римо-католиків розглядалися

Римо-католицькою духовною колегією, очолюваною архієпископом-митрополитом. У статті 24 «Статуту» відзначалося, що архієпископ, єпархіальні єпископи та єпископи-суфрогоани призначалися імператором за попереднім погодженням з римським престолом. Вища церковна ієрархія, як і римо-католицьке духовенство, була зобов'язана присягати на вірність імператору та наступнику престолу.

Російська влада суворо дотримувалася вимог «Статуту» стосовно порядку призначення римо-католицького духовенства. Характерний у цьому відношенні випадок стався з французьким священиком – аббатом Юліаном Сер'є, який прибув з Парижу до Одеси 29 грудня 1857 р. з паспортом, підписаним російським посольством у Парижі і рекомендаціями французького архієпископа. Останній охарактеризував пан-отця як «священика хорошої поведінки і здатного бути проповідником прихожанам Одеської римо-католицької церкви французької нації» (рос.)⁶ та клопотав, щоб прибулий залишився і надалі служити на парафії. У своїй рекомендації архієпископ наголошував на тому, що «без благословіння преосвященного духовних треб виконувати аббату Сер'є не дозволено, лише відправляти обідні у церкві» (рос.)⁷.

Тираспольський єпископ Ф. Кан висловив свою думку з цього приводу у листі до французького аббата 20 січня 1958 р. Преосвященний наголосив на тому, що це право має «тільки священик, прибулий з Російської імперії і то за пред'явленням всіх документів, які відносяться до сану священика і за дозволом місцевого єпархіального єпископа, а не іноземного» (рос.)⁸. Далі Ф. Кан став наставляти отця Юліана Сер'є стосовно порядку допущення духовних осіб іноземних сповідань до богослужінь, введеного у Російській імперії: «...можуть бути допущені до відправлення духовних обов'язків, як за належним попереднім дозволом уряду і згоди моєї [єпископа – прим. автора] ... Представлені священиком Сер'є документи не є задовільними, бо він повинен мати диплом про закінчення курсу наук в Академії і про рукопокладення» (рос.)⁹. Висновок єпископа Ф. Кана був категоричним: не дозволяти аббату взагалі відправляти будь-яких духовних треб, незважаючи на те, що римо-католицькі парафіяни французького походження в цей час лишалися без духовного опікування.

Справа аббата Сер'є заслуховувалася на колегії Тираспольської єпархії 18 січня 1958 р. Церковні ієрархи керувалися

рекомедаціями Міністерства внутрішніх справ, в яких повідомлялося, що «Новоросійський і Бесарабський губернатор повідомив його преосвященству, що за бажанням французьких підданих, які мешкають в Одесі, щоб там постійно знаходився аббат для виконання треб на французькій мові, архієпископ Паризький обрав аббата Сер'є... Аббат Сер'є дав підписку, що він не приступив до священнодійства, поки не отримав на це згоди Міністра внутрішніх справ князя О. Голіцина і місцевого єпископа. З іншого боку, французький консул в Одесі свідчив, що прибулі у ці краї французи потребують священника, який виконував би духовні треби французькою мовою і просить сприяння у призначенні аббата Сер'є виконувати священнодійства для прибулих римо-католиків – французів» (рос.)¹⁰.

Ситуацію, що склалася навколо прибулого до Одеси аббата Сер'є, прокоментував Міністр внутрішніх справ князь О. Голіцин, який запропонував римо-католицькій колегії прийняти відповідне розпорядження, щоб ні в парафіях, ні в монастирях, ні в духовних училищах не приймали іноземців без попереднього представлення їх Міністерствам духовних справ і народної просвіти, без цього не видавати їм грамот на звання духовних капеланів. Далі О. Голіцин поклав всю відповідальність за перебування аббата в Одесі на Тираспольського єпископа Ф. Кана, зобов'язавши привести новоприбулого до встановленої присяги та взяти підписку, що священник не належав до єзуїтського ордену¹¹.

6 квітня 1958 р. декан Разумович направив копії документів аббата Сер'є до Тираспольської консисторії з проханням надати директиви для богослужінь. 29 квітня 1956 р. на засіданні Тираспольської римо-католицької колегії знову заслухали справу аббата Юліана Сер'є, який надав підписку, що він, прибувши до Одеси не приступав до священнодійства, чекаючи дозволу Міністра внутрішніх справ і єпископа. Колегія постановила видати атестат аббату Сер'є на посаду вікарного лише після встановленої процедури приведення до присяги і свідчення, що він не належав до єзуїтського ордену. Прибулому священнику дано настанови, щоб він дотримувався встановленого у Римо-католицькій церкві регламенту, не вводячи до богослужінь будь-яких новацій.

Лише 20 травня 1858 р. прелат Разумович направив рапорт до Тираспольської духовної консисторії, що аббат Сер'є виконав всі умови і приступив до богослужінь. Отже, справа аббата Юліана

Сер'є свідчила, що вище духовне керівництво римо-католиків, враховуючи повну залежність церкви від російського уряду, обрало єдиний шлях виживання в Російській імперії – повне підпорядкування світській владі. Встановлений порядок стосунків між державою та Римо-католицькою церквою негативно позначився на церковно-релігійному житті вірних, які, очікуючи призначення священика, довгий час лишалися без пастирських настанов, таїнств та обрядів на рідній для них мові.

Великі складніші у церковно-релігійному житті римо-католиків викликала розпорошеність парафій, коли парафіян від римо-католицьких храмів відділяли великі відстані. Так, упродовж 1858-1859 рр. до Бахмутського, Слов'яносербського, Олександрівського повітів Катеринославської губернії переселилися однодворці із західних губерній. Їм не надали можливості поселитися в одному селищі, а розселили невеликими групами. Так, у Бахмутському повіті в 11 селах поселили майже 200 католиків, а саме: с. Луганське – 24, Микитівка – 15, Щербинівка – 15, Залізне – 8, Корсун – 20, Скотова – 12, Авдеєвка – 12, Солідовка – 25, Гришин – 25, Михайлівка – 25, Сергіївка – 10. Найближчий храм знаходився за 90 верст у Бахмуті. У Слов'яносербському повіті у 9 селах осіло 201 католиків, за 50 верст від Бахмута. Але найбільша розпорошеність була в Олександрівському повіті: 632 католика мешкали в 44 селах¹². Складно навіть уявити, як за таких умов римо-католицький священик міг виконувати свій пастирський обов'язок.

Однодворці звернулися з проханням до Міністерства внутрішніх справ надати дозвіл на переселення їх до одного Олександрівського повіту, «з метою уникнення терпимих ними незручностей у преподанні духовних треб ксьондзом Бальцевичем, який мешкав у м. Олександрівську» (рос.)¹³. Натомість через Тираспольську римо-католицьку консисторію ксьондзу було зроблене розпорядження, щоб він частіше відвідував парафіян-однодворців.

Священик Паулін Бальцевич у своєму рапорті до Міністерства державних маєтностей так описав ситуацію, що склалася: «21 червня 1857 р. переселенці, прибувши до священика для виконання духовних треб і для поради на ім'я Государя-імператора про переселення їх в одне місце Олександрівського повіту... не для одного тільки виконання духовних треб, а для підтримки існування і поправлення загальними силами бідного стану свого, умоляли Його величність по неможливості священику здійснювати в один і той же

час на просторі більше 1294 кв. верст обов'язків, переселити їх в одне місце» (рос.)¹⁴. Але управління Катеринославською палатою державних маєтностей не дало дозволу на це переселення.

Священик просив єпископа не залишати свою паству і «дати можливість зблизитися з нею, переселивши однодворців до Олександрівського повіту Миколаївської волості на пустопорожні місця, які знаходяться в орендному утриманні купців» (рос.)¹⁵. Це прохання було обумовлене тим, що ксьондз не мав можливості більше одного разу на рік об'їжджати всіх парафіян.

Через відсутність можливості задовольняти свої релігійні потреби траплялися випадки масового навернення римо-католиків у православ'я. Так, у 1850-х рр. православний священик с. Басані Олександрівського повіту Петро Іваницький прийняв у лоно домінуючої релігії 70 католиків-однодворців, парафіян Гейдельберзького римо-католицького храму¹⁶. Релігійна ситуація в цілому, за якої відбувся перехід, охарактеризована в листі Тираспольського єпископа до Катеринославського губернатора Я.Фабра від 28 червня 1857 р.: «...багато з числа католиків, поселених по селам Катеринославської губернії, були гонимі у католицизмі, з примушенням повинні були змінити віру»(рос.)¹⁷.

Релігійне життя римо-католиків у другій половині XIX ст. на Півдні України відбувалося в поліконфесійному оточенні, з домінуванням православ'я, як офіційної релігії Російської імперії. Захищаючи позиції титульної релігії, влада Російської імперії намагалася привести богослужіння, які відбувалися у римо-католицьких храмах, до загально-імперського зразка, включивши до них дні народжень членів імператорського Дому, згідно з табелем Міністерства внутрішніх справ. Департамент іноземних сповідань постійно направляв затверджені імператором форми ектиній для включення у річний цикл богослужінь. Перелік «царських» днів регулярно доповнювався новими молебнами та панахидами. Так, 21 квітня 1863 р. Тираспольському єпископу надійшов імператорський указ із Римо-католицької духовної колегії про поминання протягом року в костьолах померлого імператора Миколу Олександровича¹⁸.

У 1873 р. Римо-католицька духовна колегія, за вказівкою світської влади, видала указ, який стосувався всіх єпархій, у відповідності з яким духовенство було зобов'язане під час виконання гімну «Боже, царя храни», не відходячи від вітваря, слухати співи та виконання¹⁹.

Обов'язковій перевірці підлягали всі укази римо-католицьких єпископів. Причому, цензорами виступало православне духовенство. Російська цензура ретельно перевіряла тексти молитов і проповідей. Статут про цензуру і друк забороняв всі книги духовного змісту, в яких зустрічалися думки, що суперечили основам християнства чи вченню православної церкви.

В богослужіння римо-католицьких храмів запроваджувалися молебни на честь важливих подій російської історії. Так, 20 лютого 1878 р. пройшли відправи на честь закінчення російсько-турецької війни, під час яких збиралися пожертви пораненим і хворим воїнам ²⁰. у 1860 р. римо-католицькі парафії краю, зібравши кошти на будівництво пам'ятника на честь 1000-річчя Росії, надіслали їх Департаменту господарських справ шляхів сполучення і публічних споруд ²¹. Під час православного Великого посту в містах припинялося громадське і культурне життя представників інших конфесій.

Контакти мешканців колоній з представниками інших етносів ускладнювалися не лише у зв'язку з мовним та цивілізаційним бар'єрами, але і в результаті втручання влади, яка не дозволяла селитися в колоніях представникам інших національностей. Вступ колоністів у шлюб з особами ненімецького походження слугував підставою для виселення такої родини за межі колонії.

Внаслідок цього римо-католицькі громади довгий час зберігали рідну мову, традиції, звичаї та обряди. Про особливості церковно-релігійного життя у колоніях, в центрі якого традиційно був костел, свідчать спогади колоністів. Так, у с. Ямбург церква знаходилася у самому центрі селища: «Це була стара, виготовлена з дерева більше ста років тому назад споруда, але вона була гарно обладнана і прикрашена старовинними речами. В цю кірху приходило на свята до месси дуже багато людей з Ямбура та навколишніх сіл. Раніше ніхто не відважувався бути відсутнім на месях і відвідував кірху постійно. Для відвідин кірхи одягалися у найкращі, дуже часто єдині речі, щоб показати себе серед інших одновірців. Деякі навіть одягали свої кращі чоботи безпосередньо перед порогом кірхи. Дівчата та жінки не входили до кірхи без хустки, накинутої на голову. Чоловіки перед перед церковними дверима знімали шапки і тримали їх у руках» (нім.) ²².

У вересні 1897 р. ця кірха згоріла. Молитовний дім, незабаром збудований власними силами, через 11 місяців теж згорів. Без

приміщення для спільних зібрань, постійних церковних богослужінь, покаянь, хрещень, вінчань сільські жителі не могли навіть уявити свого життя. На спільних зборах церковна громада, до якої входили входили мешканці Ямбурга, Хортиці, Рибальська та інших сіл, вирішила збудувати нові кірху з цегли. Архітектор Бродницький подарував громаді план майбутньої кірхи, і кожен член громади зробив пожертви за своїми можливостями: «Всі ремісники були готові допомогти у будівництві... Кожен хотів зробити свій внесок у будівництво церкви і радів здійсненому. Все виглядало так, що все село і люди з навколишніх поселень були однією великою родиною, яка будувала життєво важливий кров»²³, згадувала колишня колоністка Елізабет Ноемайер.

Православна церква закономірно намагалася не допускати поширення католицизму, спираючись на офіційний статус державної релігії. Більшість православного населення і православна церковна ієрархія вороже сприймали латинян. Проявляючи лояльність і намагаючись не спровокувати міжконфесійні конфлікти, римо-католики часто йшли на поступки православним.

У другій половині XIX ст. прозелітизм католиків серед православних залишався релігійним злочином. За публічну місіонерську проповідь вони підлягали річному ув'язненню в арештантській фортеці ²⁴.

Застарілим виглядало й законодавство змішаних шлюбів, які допускалися лише за умови хрещення дітей у православній вірі. Для того, щоб змінити віросповідання, потрібно було подавати клопотання до Департаменту духовних справ з детальним викладенням того, з якої причини віруючий порушує це питання. Упродовж довгого часу державними чиновниками аналізувалися факти, що призвели православного віруючого до бажання змінити віросповідання. Відлагоджений механізм державно-православної місії був спрямований на повну нейтралізацію католицького прозелітизму в Російській імперії, позбавлення прямого спілкування римо-католиків з папським престолом.

Отже, церковно-релігійне життя римо-католиків на Півдні України упродовж другої половини XIX–початку XX ст. відбувалося за умов одержавленої православної церкви – титульної конфесії Російської імперії. Віддаленність римо-католицьких парафій від єпархіального центру та центральних органів світської влади негативно позна-

чалася на можливості задоволення релігійних потреб. Незважаючи на утиски, римо-католицька місія на українських землях була зосереджена на збереженні національної самоідентифікації.

- ¹ Див.: Лиценбергер О. А. Римско-католическая церковь в России. История и правовое положение / О. А. Лиценбергер. – Саратов, 2001; Надтока Г. Церква та імперія. Католицизм в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / Г. Надтока// ЛіС. – 2001. – № 4. – С. 9– 15; № 5. – С. 55– 61; Осадчий В. Католицька церква в Україні В. Осадчий. – Norbertinum: Luceoria Books, 2001; Плохий С. Н. Католические колонии Юга России после изгнания иезуитов. Игн Линдл / С. Н. Плохий / Малочисленные национальности Юга Украины. История и современность. Тезисы к областной научно-практической конференции 19 –20 октября 1990 г. – Запорожье, 1990. – С. 22 –23.
- ² Памятная книга Екатеринославской губернии за 1864 г. – Екатеринослав, 1964. – С. 73–77.
- ³ Статистические таблицы Российской империи, издаваемые по распоряжению Министерства внутренних дел Центральным Статистическим Комитетом. Наличное население империи за 1858 год / Под. ред. А. Бушена. – Вып. 2. – СПб., 1863. – XI + 330 с.
- ⁴ Материалы для статистики народонаселения // Труды Херсонского губернского комитета. Книга первая. Часть I-я. Материалы для географии и статистики Херсонской губернии. – Херсон: Херсонская губернская типография, 1863. – С. 1–91.
- ⁵ Константинова В. М. Специфіка релігійного життя південноукраїнських міських поселень другої половини XIX – початку XX ст.: статистичний аспект / В. М. Константинова // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 21. – К., 2010. – С. 240-248.
- ⁶ Державний архів Саратовської області (далі – ДАСО). – Ф. 365, оп. 1, СПР. 71, арк. 1.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Там само, арк. 3.
- ⁹ Там само, арк. 4.
- ¹⁰ Там само, арк. 5.
- ¹¹ Там само, арк. 6.
- ¹² ДАСО. – Ф. 365, оп.1. спр. 95, арк. 2–3.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ ДАСО. – Ф. 365. – Оп.1. – Спр. 92. – арк. 7 об.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Указы Римско-католической духовной коллегии за 1860, 1864 – 1865, 1867, 1875 – 1883 гг. // ДАСО. – Ф. 365, оп. 1, спр. 140. – С. 108 – 109.
- ¹⁹ Лиценбергер О. А. Немцы-католики и положение Римско-католической церкви в России в конце XIX – начале XX вв./ О. А. Лиценбергер // Немцы России: социально-экономическое и духовное развитие. 1871 – 1941 гг.:

Материалы 8-й Международной научной конференции. Москва, 13 – 16 октября, 2001. – М., 2002. – С. 260.

²⁰ Указы Римско-католической духовной коллегии... С. 94.

²¹ Там само.

²² Schnurr J. Die Kirchen und das religiöse Leben der Russlanddeutschen. Katholischer Teil: Aus Vergangenheit und Gegenwart des Katholizismus in Rußland. Stuttgart, 1980. – С. 72.

²³ Там само.

²⁴ Познышев С. В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы / С. В. Познышев. – М., 1906. – С. 265 – 266.

SUMMARY

Nataliya Bulanova

Shiritual and religious life of Roman catolics of the South of Ukraine in the second half of the 19th century the beginning of the 20th century: relations with authorities and interconfessional links.

It was highlighted peculiarities of influence of state politic of Russian empire on functioning of Roman Catholic Church of communities of the South of Ukraine in mainly Orthodox environment.

Key words: South of Ukraine, Roman Catholic Church, spiritual and religious life, clergy, church politic, interconfessional relations, Orthodox population.

Яна ІВЛЄВА

Діяльність духовенства Таврійської губернії щодо навернення сектантів до православ'я у першій половині XIX ст.

Розкрито засади діяльності влади щодо відступників від православ'я, описані дії духовенства Таврійської губернії щодо навернення сектантів до православ'я. Простежена динаміка й ефективність цього процесу в першій половині XIX ст., виявлені мотиви і причини приєднання іновірців до церкви.

Ключові слова: православ'я, священник, секта, духобори, молокани, скопці, Таврійська губернія.

Конфесійна політика України будується на основі плюралізації духовного життя і декларує лояльне ставлення для представників усіх релігійних напрямів і течій. Корисним для зміцнення основ